

CSÜLLÖG GÁBOR*

ÁRAMLÁSI TEREK ÉS ÁLLAMHATÁROK KÖZÉP-EURÓPÁBAN – MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETI TÉRHELYZETÉNEK ÁTTEKINTÉSE

FLOW SPACES AND BORDERS IN CENTRAL EUROPE – A SURVEY OF THE HISTORICAL SPATIAL SITUATION OF HUNGARY

ABSTRACT

The Central European region is one of the most important flow zones in Europe where the migration of peoples has been going on for thousands of years, economic and cultural influences have been spreading and power politics has taken effect. The activeness and continuity of the uninterrupted flow system has been maintained by the empires ruling over the region. When the influence of the empire weakens, the flow zone gets divided up by local state spaces organized at various junctions of the flows, and their various sections are closed down by borders. The region, therefore, has been characterized by a specific dynamics for a long time: within the spaces of the empire, it is the joint effects of the flows that take effect during a long period of time; at a shorter interval, the flows blocked by the borders of the local states "tighten" the region. The local state spaces, at the same time, are incapable of counterbalancing steadily the opposite flows. Their existence is connected to the closing flow spaces, which compels them to strengthen their borders continuously, which then leads to isolations and strong clashes within the region. Consequently, the instability of the region divided into small state spaces "pulls in" the growing spaces of great powers over and over again.

1. Közép-Európa – az európai áramlási zónák csomópontjában

Európa történeti alakítását nagymértékben meghatározzák a különböző politikai hatóterek centrumai között kialakuló áramlási zónák, amelyeken az időszakonként eltérő mértékű népességmigráció mellett komoly gazdasági, politikai és vallási hatásfolyamatok terjedtek.¹ Az európai áramlási zónákhoz kapcsolódó közép- és újkori állami terek meghatározó gyökerei a Római Birodalomig vezethetők vissza, amelynek politikai struktúrája egységbe foglalta a kelet- és nyugat-mediterráni áramlási tereket a nyugat- és közép-európaiakkal. A második-harmadik századtól az európai népesség migráció felerősödésével a szárazföldi áramlási zónák váltak fontosabbá, különösen a Rajna és a Duna vonala, amely a Brit-szigetektől a Balkánon át Kis-Ázsiáig tartó áramlások vonala volt, itt találkoztak az észak és kelet felől érkező népvándorlás kori szárazföldi áramlások. Ennek következtében Közép-Európa és benne a Kárpát-medence a római kor után Európa meghatározó politikai terévé vált, ahol a legaktívabb áramlások a Dunához szerveződve, arra irányulva, vagy annak mentén alakultak ki, szervezve a közép-európai térséget és összekötve azt a balkáni és a kis-ázsiai hatótérrel.

* Egyetemi adjunktus ELTE TTK Környezet- és Tájföldrajzi Tanszék.

2. Birodalmi és helyi állami terek váltakozása Közép-Európában

Közép-Európa történetében a helyi szerveződésű államok és birodalmak aránya és az európai politikát meghatározó szerepe az eltelt történeti korszakokban változó volt. Míg az európai államiság kiterjedése elsősorban a birodalmakhoz kötődött, voltak időszakok, amikor egyes helyi állami terek váltak fontossá, vagy számuk a jelen időszakhoz hasonlóan jelentősen megnőtt. Ugyanakkor a változás dinamikáját mutatja, hogy a 16–17. században és a 19–20. század fordulóján a birodalmak uralták Európát. Ezek a változások azt mutatják, hogy a birodalmiság politikai és területi struktúrái mindig életképesek. A birodalmi típusú állami terek történeti földrajzi vizsgálata részben eltér a történettudományi megközelítéstől és elsősorban a térbeliségre koncentrálna közelíti meg a problémát, ezért eltekint a politikai struktúrák adott korszakbeli önmeghatározásától, uralmi rendszerének felépítésétől és az egyszerű történeti megközelítésben használt nagy területi kiterjedés fogalmától.²

Az áramlási rendszerek összefüggő működése nagyban függ az áramlási rendszer egységére szerveződő nagyhatalmak, érdekérvényesítési sikerétől. A birodalmak alapvető jellemzője, hogy a nagyobb európai áramlási zónákra épülnek és a jelentősebb áramlási csomópontokat tartósan uralják, azokat összekapcsolják. Lényegében az áramlási zónákon kialakult helyi állami terek beépítéséből szerveződik területi rendszerük, így érdekük az áramlási terek aktivitása, nyitottsága, az áramlási zónák átfogó uralása. Terjeszkedésük következtében elsősorban peremeken kialakult ütközőterek jellemzik, belső határaikat a tartománnyá váló helyi állami terek feletti uralom érdekei alapján szabályozzák és működtetik.

Az önálló szerveződésű helyi államok kisebb magterületekre szerveződnek, amelyek lehetnek áramlási zónák szakaszain, vagy azoktól elkülönülve. Az áramlási zónák folyamataitól és növekedési lehetőségeiktől függően területük gyakran változik, vagy akár át is helyeződik. A birodalmi hatások gyengülésekor az áramlások különböző csomópontjain szerveződő helyi állami terek igyekeznek minél nagyobb részt uralni az áramlási terekből és határokkal lezárni azok különböző szakaszait. Azonban a helyi államok nem tudják tartósan kiegyensúlyozni a nagytérsegi áramlásokat és az érdekeik szerint alakított helyi áramlásokat. Létük a záródó áramlási terekhez kötődik, ez pedig folyamatosan a határaik erősítésére készíti őket, amely a térségen belüli elkülönülésekhez, erős ütközésekhez vezet, az utóbbiak pedig nem csak a határ menti területeket, hanem sokszor az egész állami teret is érintik, mindez pedig a határok gyakori változásával jár.

Mindezek alapján az európai politikát változó súllyal meghatározó birodalmi és helyi állami terek jelentős mértékben függnek az áramlási zónák uralmától. A térséget ennek következtében hosszú idő óta sajátos dinamika jellemzi: hosszabb időtávon a birodalmi terek áramlásokat összekapcsoló hatásai érvényesülnek, rövidebb időszakokban pedig a helyi államok határai által lefojtott áramlások feszítik a térséget. Ennek következtében a kis állami terekre széttagolt kapcsolódási térség labilitása újra és újra behúzza a nagyhatalmi tereket, amit az eltelt évszázadokban számtalan példa bizonyít.

3. A magyar birodalmi tér kulcshelyzete a közép-európai áramlási térben

Közép-Európa az európai politikai tér meghatározó földrajzi egysége, ahol az elmúlt évezredekben az áramlási zónák találkozásánál különböző típusú és Európára komoly hatást gyakorló állami terek jöttek létre. Ezek közül a római, a német-római, az oszmán és a Habsburg állam elfogadottan birodalom volt, de a térszerkezeti jellemzők alapján ebbe a sorba illeszthetjük a középkori magyar államot is:

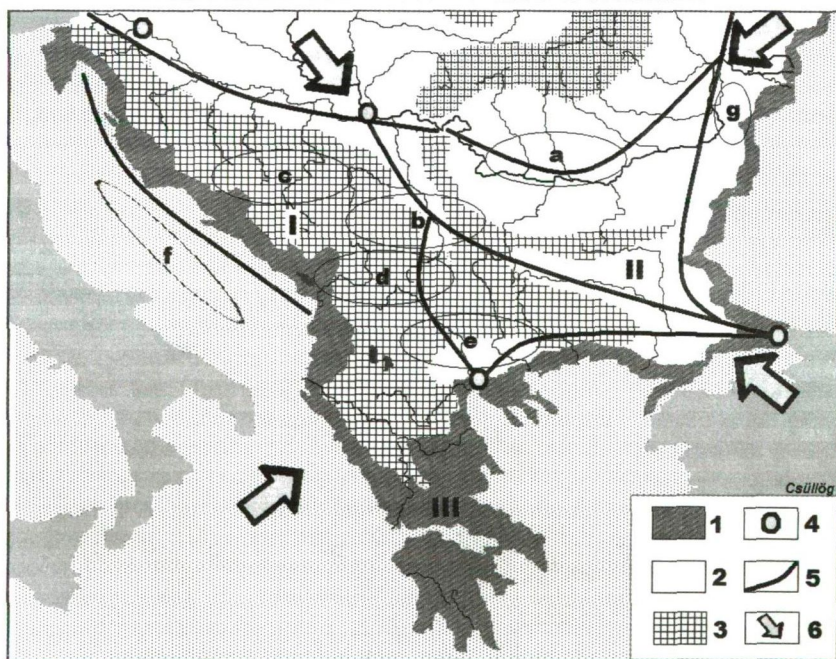

- Az első tartós birodalmi tér: a Római Birodalom provinciái az 1–4. század között;
- A Német-Római Birodalom különböző szerveződésű korszakai a 7. századtól a 17. századig;
- Az áramlási csomópontra szerveződő és terjeszkedő Magyar Királyság a 11. századtól, amely különösen a 14–15. században, az európai dinasztiai korszakában nagyhatalmi szerepet játszik;
- Az Oszmán birodalom a 15. századtól a 20. század elejéig (a 16–17. században Közép-Európában);
- A Habsburg Birodalom kiépülése a 17/18. századtól 1867-ig;
- Ausztria és Magyarország európai nagyhatalmi tere – a társbirodalom korszaka 1867–1918 között;
- A Német Császárság birodalmi struktúrája 1870–1918.

A birodalmak árnyékában csak elvétve és rövid időre kaptak jelentősebb szerepet különböző helyi szerveződésű államok, elsősorban a nagyhatalmi hanyatlások átalakulások korszakaiban, főleg a koraközépkorban és részben a 19–20. század bizonyos évtizedeiben.

A Duna menti áramlási tér belső kezdő szakasza már a 7–8. század óta birodalmi térként működött, változó jellegű struktúrákkal és hatékonysággal az eltelt évszázadokban. Az itt kialakult germán-német politikai tér minden korszakban meghatározó tényezője volt egész Európának. Mint ahogy a teljes Duna menti áramlási zónát is jelentősen befolyásolták politikai, térbeli folyamatai és szinte minden korszakban, de különösen a 18. századtól meghatározó hatású volt Magyarország térhelyzetére.

1. ábra. A Balkán történeti térszerkezete és ütközőterei

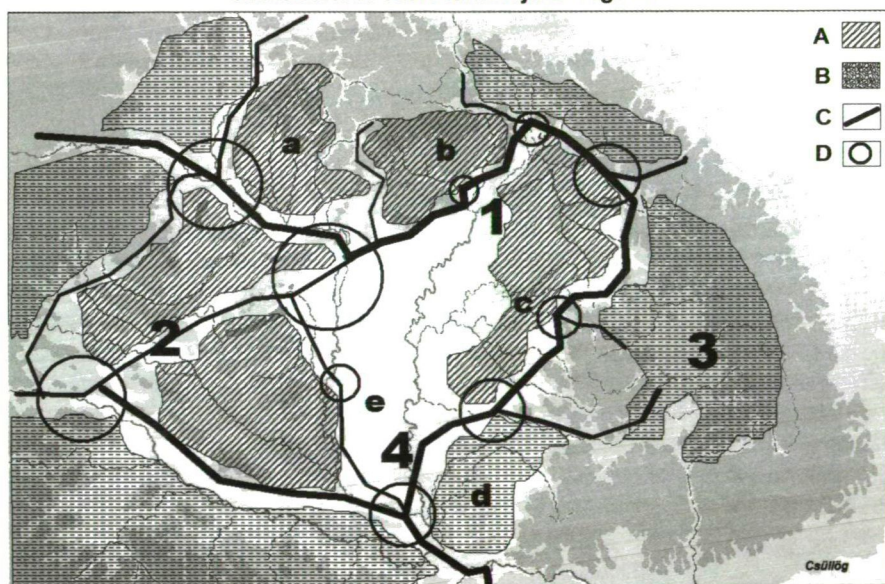
Aktivitási terek: 1. Tengeri áramlási terek, 2. Szárazföldi áramlási terek, 3. Hegyvidéki zárt terek, 4. peremi központok, 5. Áramlási zónák, szerkezeti vonalak, 6. Külső hatásirányok
Történeti terek: I. Nyugat-Balkán, II. Kelet-Balkán, III. Déli- (Égei) Balkán
Ütköző terek: a) dunai, b) áramlási, c) boszniai, d) koszovói, e) macedóniai, f) adriai, g) dobrudzsai

Mivel a Duna mentén évezredek óta működő áramlási zóna kilép a közép-európai térből a Balkánra, az áramlási hatások kölcsönösek, ezért a Kárpát-medence folyamatait nem lehet a balkáni tér nélkül értelmezni. Sőt elmondható, hogy teljes Közép-Európa folyamatai sem függetlenek a Balkántól, mindezt nem csak a történetiség, hanem a jelenkor is világosan bizonyítja. A Kárpát-medence és Balkán története a 11. századtól eltérő irányú lett és ellentétes irányú folyamattal tagozódtak be az új európai térbe, amely leginkább a földrajzi felépítés lehetőségeinek hasznosításában és a külső hatásirányoknak való ellenállás sikerében különbözött.

A Balkánon a bizánci birodalmi hatás gyengülésével a változó erősséggel képződő helyi állami terek – a bolgárok néhány évtizedes sikerét kivéve – nem tudták felülmúlni a földrajzi osztozottságot. A Balkán egészét ellentétes térállapot jellemezte: zárt hegységi hátterek és kinyíló, a nagyobb folyókhoz, valamint a tengerpartokhoz kötődő áramlási zónák építették fel. A népesség területi kötődése kettős volt: a zárt hegyvidéki háttereken élők erősen rögzült földrajzi identitás jellemezte, míg az áramlási zónákon a migráns állapot és jelleg sokkal erősebben érvényesült. A térség népességáramlását nem csak a belső migráció, hanem főleg a Duna és Kis-Ázsia közötti külső áramlások, hatások összekapcsolódása is jellemezte. A külső hatásirányok erőteljességének és az áramlási vonalak elhelyezkedésének köszönhetően jelentős térségi hatású központok csak a peremek alakultak ki: Szaloniki, Bizánc, Nándorfehérvár, Zágráb. Ez utóbbi három nem véletlenül volt egyszerre külső térségek, Kis-Ázsia és a Kárpát-medence fontos központja is. Mindez mutatja, hogy a fő áramlási, migrációs zóna két balkáni végpontja egyben komoly kapcsolódási zóna volt a külső térszerkezetekhez. Ez az állapot a szerb törekvéseknél sem változott tartósan, ők ebben a folyamatban már a gyorsan építkező oszmánsággal találták szembe magukat. A törökök az áramlási vonalak átfogásával gyorsan és tartósan fűzték egybe a földrajzi tagoltsághoz rögzült helyi állami tereket.³

2. ábra. A kezdeti magyar honfoglalás stratégiai térosztása a foglalt területen elkülönített és eltérő funkciójú térségekkel

A) közbezárt terek, B) Közbezárt terek, C) Stratégiai vonulási és megszállási vonalak, D) Stratégiai súlypont területek

A Magyar Királyság a beérkező áramlásokat sikeresen szűrő, ellenőrző és tartós határokkal részben lezáró politikai teret épített ki a 11. századtól a Kárpát-medencében. Kialakulásában, területi tagolódásában és a 14. századra kiépített térszerkezetében meghatározó szerepet játszottak a különböző irányból érkező áramlások és ezek találkozási csomópontjai. Ezek az áramlási vonalakon komoly külső területekről kiinduló népességmigrációk zajlottak, amelyek különböző etnikai tereket hoztak létre. A magyar állam területi egységének kulcsa a Duna által közvetített áramlási útvonal két medencei bejáratának – északon a Morva- délen a Morava-kapu – uralma volt, mivel ezek hosszú időn keresztül a Kárpát-medencébe irányuló áramlások és külső területi törekvések (Német-Római Császárság, Bizánc, majd Oszmán Birodalom) legfontosabb gyűjtőpontjait jelentették. A Duna menti fő átáramlási zóna lezárásával az áramlások bizonyos formái és azok hatásai (a szórványos népességmigráció, vallási, kulturális, gazdasági elemek diffúziója stb.) nem szűntek meg, ezért a magyar állam területi egységének és működésének fontos eleme volt ezeknek az áramlásoknak a megfelelő szervezése. Az áramlási zónák és a fő áramlási csomópont (Székesfehérvár, Esztergom és Buda közötti tér) uralása mellett, a magyar állami terdukátusok, tartományok (Erdély, Szlavónia, Horvát Királyság) és katonailag uralt területek (délvidéki bánságok) megszervezésével építette be területiségébe a külső áramlások rendszerét. A Kárpát-medencében a magyar állam a földrajzi térből egységes struktúrát hozott létre és ezzel hosszú évszázadokon keresztül semlegesíteni tudta a külső hatásirányokat, nyugat felé az azonos felépítésű és erős államisággal, dél felé pedig a szlavón-horvát balkáni előtér tartományi beépítésével, a boszniai balkáni perem katonai ellenőrzésével, valamint a Duna-Morava áramlási zóna erőteljes védelmi lezárásával. Ez utóbbi védelmi zóna elvesztése vezetett egy 150 éves időszakra átmenetileg a Balkán és a Kárpát-medence belső területeinek közös állami térbe foglalásához a törökök uralma alatt.⁴

4. A magyar birodalmi tér beépülése az új birodalmi struktúrákba

A 16. század elején a magyar államnak nem csak közép-európai, de balkáni törekvéseiről is le kellett mondani, ezzel elveszítette birodalmi szerepét, de sokkal súlyosabb következménye volt, hogy, nem tudta uralni és irányítani a Duna felső folyása és a Balkán felől érkező áramlásokat. A Kárpát-medencében megjelent két új, erőteljes birodalom, amelyek megszűntették a Duna mentén a magyar állam által kialakított nyugati és déli elzárást, ezzel a korábbi térséget részben kettéválasztották és az előbbi irányokhoz kötötték az adott részeket. A Habsburg Birodalom a közép-európai áramlásokba kapcsolta be a királyi országrészt, míg az Oszmán Birodalom a Balkáni áramlásokat húzta be a Kárpát-medence belsejébe, így jelentős európai szerepű, frontális áramlási csomópont jött létre.⁵ A két áramlási rendszer területi törekvéseiben folyamatosan ütközött, mégis sajátos módon ez nem jelentette az áramlások éles elzárását, a kereskedelemi kapcsolatok és az egymásba fonódó vallási és etnikai terek következtében. A korábbi állami és szakrális struktúra válsága, az oszmán érdekek erősödése és a nyugat felé irányuló migrációs zónák felszabadulása a reformáció nagyon gyors terjedését tette lehetővé, amely mindhárom állami térben. Vallási oldalról nem jött létre éles ütközőzóna, bár jelentős iszlám vallású balkáni népesség áramlott be.⁶ A törökök részéről főleg gazdasági érdekből nem folyt komoly iszlámosság, mindezek következtében az iszlám jelenléte sokkal kisebb mértékű maradt mint a Balkánon, a vallást elsősorban a török hivatali és a katonai vezetőréteg, a reguláris katonaság egy része és a birodalmi struktúrába beépülő eltörökösödő balkáni népességrész képviselte, így elsősorban a török központokban és végvárakban volt jelen. A birodalmi határok tehát csak katonai és politikai tereket határoltak el, nem voltak sem etnika, sem gazdasági, sem vallási határvonalak.⁷

A Duna menti áramlási zóna kapuinak kinyílása több meghatározó európai folyamattal esett egybe, a gazdasági és vallási terek átalakulása döntő hatással volt az európai folyamatokra. Az erőteljes fejlődésnek induló atlanti térség gazdasága új igényeket teremtett a kereskedelem és az ipari tevékenység számára, ezeket pedig a közép-európai tér nem tudta megfelelő ütemben követni, elsősorban a hosszan tartó társadalmi átalakulási folyamatok és a belső háborús állapotok miatt, amelyhez az egyre terhesebb, és állandósuló oszmán fenyegetettség társult. A kaotikus gazdasági viszonyok, a jelentős migráció és a nagyszámú katonaság (társulva az erődítések új rendszerének munkaerő igényes kiépítésével) jelentős mennyiségű kereskedelmi élelmiszert igényelt, amelynek egy részét az említett, jól mobilizálható magyarországi szarvasmarha biztosította. Ennek előállítását és nyugatra jutását elősegítette az alföldi mezővárosoknak az Oszmán Birodalom adózási igényéhez alakított külterjes állattartó gazdaságából származó jelentős kínálata. A török adóbehajtások igazgatási központokhoz igazodó irányai mellett rögzültek a szarvasmarha kivitel terelésének útvonalai, amelyek az alföldi mezővárosokból Pest és Vác irányába tartottak. Mindezek következtében a korábban áramlásokban szegény alföldi térségben jelentőssé váltak a török területi és gazdasági berendezkedés által kialakított és a Balkánhoz szorosan kötődő áramlások.

3. ábra. Eltérő szerepű és hatású állami terek határai a két birodalom ütközőzónájában a 17. században

A két térség ellentétes felépítésű történeti térszerkezete más korszakokban sem különült el élesen egymástól, az átfedő áramlások következtében egymásba fonódó etnikai terek folyamatos kapcsolatot adtak az ütköző állami terek időszakában is. Így elmondható, hogy az egységes, bár kiterjedésében és irányító struktúrájában változó kárpát-medencei⁸ és a széttagolt mozaikos nyugat-balkáni térszerkezet etnikai, gazdasági és áramlási folyamataiban többségében illeszkedett egymáshoz, vallási, kulturális és politikai folyamataiban, állami tereiben viszont gyakoribbak voltak az ütközések, amelyek elsősorban a birodalmi terek gyengülésekor erősödtek fel. Mindkét térségben birodalmiság jellemzi a 18–19. szá-

zadot, de igen eltérő tendenciákkal. Közé-Európában a kisebb német államok között a Habsburg Birodalom növekedési, terjeszkedési válságok után megerősödik,⁹ amely mellett a 19. század végén az egyesülő német államokból kialakuló Német Császárság is megjelenik. Az áramlási zóna másik végén az Oszmán Birodalom a 19. század második felében fokozatosan gyengül, megerősödnek a helyi állami törekvések a függetlenedésre.

5. A magyar helyi állami tér kulcshelyzete a közép-európai áramlási térben

A 19. század végi balkáni egyensúlybomlás után, az első világháborút követően a közép-európai térség is egyensúlyát veszítve esett szét, amikor elveszítette birodalmi struktúráját, Ausztria és Magyarország összefüző állami terét. A birodalmi vákum és az új államok egymással is ütköző területi törekvései sajátos helyzetet teremtettek. A birodalmiságtól megfosztott német állam válsága súlyos európai problémává vált, amelynek az európai nagypolitika tévedései és a keleti hatalmi tér bolsevik típusú terjeszkedésének veszélye miatt a III. birodalom lett a következménye. Ausztria megmaradt tartományaival sikertelenül kereste a birodalmi struktúra után a helyi államiság működésének megfelelő formáit, mindaddig, míg az új német birodalom be nem kebelezte.

A Kárpát-medencében a béketárgyalások létrehozták az egyetlen homogén etnikumú államot, Magyarországot és ezzel együtt – etnikai állami törekvések ellenére – több, két vagy soknemzetiségű helyi államot, úgy hogy ezek területén jelentős maradt a magyar etnikai tér.¹⁰ Sajátos sorsúvá vált ezek közül a birodalmi mintákat sikertelenül próbálgató, térhelyzete, struktúrája, örökölt balkáni konfliktusai következtében eleve kudarca ítélt délszláv állam. Azzal, hogy Magyarország kulcshelyzete az áramlási zónában területi vesztesége ellenére továbbra is fent maradt az utódállamuk térbeliségüket Magyarországhoz kötötték, Ettől a köteléktől nem tudtak megszabadulni sem kisantanti politikájukkal, sem elzárkózásukkal. A gyors és durva határváltozások eltérő térszerkezeti fejlődést hoztak a határok minden oldalán. Az utódállamok központjai a Kárpát-medencén kívül voltak, a térségen átmenő évezredes tranzitútvonalak elzáródtak és a határok kapcsolattartó szerepe megszűnt, a határok passzívá váltak.¹¹ A legtöbb ország esetén ez a folyamat azzal járt, hogy az új határok¹² a korábbi egységes térszerkezetet megbontva, azokon belül jelentek meg, gyakran eltorzítva a térszerkezeti vonalakat és a regionális központok vonzásterkeit. A politikai szándéktól függően a határok elsősorban szétválasztó szerepet kaptak. Egyenes következménye lett ennek, hogy a térség a század harmadik évtizedétől kezdve ismét két, egymással ütköző birodalmi tér részévé vált. Elsőként a német, majd a szovjet birodalom erőteljes érvényesülésének korszaka következett. Ezek sajátos fázis eltérései néha azt a látszatot keltették, hogy a helyi államok önálló (a térség más államait figyelmen kívül hagyó) érdekérvényesítésének korszak jött el.

JEGYZETEK

1. Az áramlási terekről bővebben: Csüllög G. (2008): Az európai áramlási terek hatása a Kárpát-medence területi tagolódásának történeti folyamatára. In: Reményi P.–Szebényi A. (szerk.): A nagy terek politikai földrajza. PTE TTK Földrajzi Intézet KMBTK, Pécs, 2008. pp. 334–341.
2. A birodalmi térszerkezet sajátosságairól: Csüllög G. (2010): Birodalmi térszerkezetek a Kárpát-medencében. In: Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok V. évfolyam 1–2. szám 2010. pp. 181–186.
3. A Balkán történeti térszerkezetéről: Csüllög G. (2009): Kárpát-medence és Nyugat-Balkán történeti térszerkezete. Illeszkedés vagy ütközés? In: Balkán Füzetek Különszám I–II. Pécs, 2009. pp. 204–210.

4. Magyarország középkori térszerkezetéről: Csüllög G. (2009): A középkori Magyarország regionális tagolódása. In: Közép-Európai Közlemények II. évfolyam 4–5. szám 2009/4–5. No. 6–7. pp. 64–71.
5. A két birodalom sajátos térszerkezeti összefüggésre részletesebben: Csüllög G. (2010): Birodalmi térszerkezetek a Kárpát-medencében. In: Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok V. évfolyam 1–2. szám 2010. pp. 181–186.
6. A török térbeliségről: Nagy M. M. (2008): A török hódoltság mint földrajzi régió. In: Közép-európai Közlemények 2008/1. 80–85. old.
7. Az iszlám és a reformáció térformáló szerepéről bővebben: Csüllög G. (2010): Reformáció és iszlám a 16–17. századi Kárpát-medencében. (A történeti földrajzi háttér áttekintése) In: M. Császár Zs.–Szalai G. (szerk.): Kálvin – Magyarság – Európa. Publikon Kiadó, Pécs, 2010. pp. 109–114.
8. Gulyás L. (2009): Regionális folyamatok a 19. században. In: Gulyás L. (szerk.) A modern magyar gazdaság története. JATEPress, Szeged, 2009. pp. 93–99.
9. Nagy Miklós Mihály (2009): Az Osztrák–Magyar Monarchia geostratégiai és katonai földrajzi kényszerei. In: Közép-Európai Közlemények II. évfolyam 2–3. szám 2009/2–3. No. 4–5. pp. 31–40.
10. M. Császár Zsuzsa (2008): Magyarok a határ túloldalán. In: Dr. Jakus J.–Dr. Suba J. (szerk.): A baranyai államhatár a XX. században. HM – H I M, Budapest, 2008. pp. 164–171.
11. Demeter Gábor–Radics Zsolt (2009): Centrumok és perifériák a Monarchia szétesése után – az új határok racionalitásának vizsgálata gravitációs modellek alapján. In: Közép-Európai Közlemények II. évfolyam 2–3. szám 2009/2–3. No. 4–5. pp. 151–160.
12. Suba János (2007): A magyar államter elhatárolódásának kérdéséhez. In: Gulyás L. (szerk.): „Régiók a Kárpát-medencén innen és túl” Baja, 2007. 439–443. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Csüllög G. (2008): Az európai áramlási terek hatása a Kárpát-medence területi tagolódásának történeti folyamatára. In: Reményi P.–Szebényi A. (szerk.): A nagy terek politikai földrajza. PTE TTK Földrajzi Intézet KMBTK, Pécs, 2008. pp. 334–341.
- Csüllög G. (2009): A középkori Magyarország regionális tagolódása. In: Közép-Európai Közlemények II. évfolyam 4–5. szám 2009/4–5. No. 6–7. pp. 64–71.
- Csüllög G. (2009): Kárpát-medence és Nyugat-Balkán történeti térszerkezete. Illeszkedés vagy ütközés? In: Balkán Füzetek Különszám I–II. Pécs, 2009. pp. 204–210.
- Csüllög G. (2010): Birodalmi térszerkezetek a Kárpát-medencében. In: Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok V. évfolyam 1–2. szám 2010. pp. 181–186.
- Demeter Gábor–Radics Zsolt (2009): Centrumok és perifériák a Monarchia szétesése után – az új határok racionalitásának vizsgálata gravitációs modellek alapján. In: Közép-Európai Közlemények II. évfolyam 2–3. szám 2009/2–3. No. 4–5. pp. 151–160.
- Gulyás L. (2009): Regionális folyamatok a 19. században. In: Gulyás L. (szerk.) A modern magyar gazdaság története. JATEPress, Szeged, 2009. pp. 93–99.
- M. Császár Zs. (2008): Magyarok a határ túloldalán. In: Horváth I.–Kiss J. (szerk.): A baranyai államhatár a XX. században. HM Hadtörténeti intézet és Múzeum. 2008. pp. 164–172.
- Nagy M. M. (2008): A török hódoltság mint földrajzi régió. In: Közép-európai Közlemények 2008/1. 80–85. old.
- Nagy Miklós Mihály (2009): Az Osztrák–Magyar Monarchia geostratégiai és katonai földrajzi kényszerei. In: Közép-Európai Közlemények II. évfolyam 2–3. szám 2009/2–3. No. 4–5. pp. 31–40.
- Suba János (2007): A magyar államter elhatárolódásának kérdéséhez. In: Gulyás L. (szerk.): „Régiók a Kárpát-medencén innen és túl” Baja, 2007. 439–443. old.